

Spaudos draudimo laikotarpio (1854-1904) leidiniai KU bibliotekoje
(Dr. K. Pemkaus biblioteka-archyvas)

Danutė Steponavičiūtė

Klaipėdos universiteto bibliotekoje nuo 1997 m. veikia dr. K. Pemkaus biblioteka-archyvas. Tai lietuvių išėivijos veikėjo, gydytojo, bibliofilo kolekcija, kurią sudaro knygos, periodika (užregistruoti 2396 pavadinimų leidiniai), archyvas (dokumentai, laiškai, nuotraukos ir kt.), yra šiek tiek žemėlapių, plokštelių. Kolekcija gavome be katalogų, sąrašų, tad spėjama, jog joje yra apie 60000 leidinių. Šiuo metu esame sutvarkę 18000 egzempliorių.

Šio pranešimo tikslas - panagrinėti spaudos draudimo laikotarpio leidinius dr. K. Pemkaus kolekcijoje.

Dr. K. Pemkaus bibliotekoje yra 564 spaudos draudimo laikotarpio leidiniai [duomenys imti 2003.10.24]. Periodiniai leidiniai neįskaičiuoti. Aptariamąjį laikotarpį suskirstėme dešimtmečiais. Pasinaudojome prof. Vytauto Merkio sudaryta lentele "Lietuviškų neperiodinių leidinių statistika 1865-1904 m." [1, p. 186]

Metai	Leidinių skaičius	Leidiniai K. Pemkaus b-koje
1865-1874	345	17
1875-1884	501	22
1885-1894	1076	123
1895-1904	2031	402

Šioje lentelėje matome, kad, dr. K. Pemkaus bibliotekoje esantys spaudos draudimo laikotarpio leidiniai, sudaro nedidelę šio laikotarpio spaudos produkcijos dalį. Tačiau skirtingais metais, įvairiose šalyse, miestuose, leidyklose leisti, įvairios tematikos leidiniai leidžia apžvelgti spaudos draudimo laikotarpio ypatumus.

Suskirsčius šį laikotarpį dešimtmečiais, neįtraukti liko 1864 m. leidiniai. Kolekcijoje yra keturios knygos, išleistos 1864 m. Tai Fromas-Gužutis, Aleksandras. „Ponas ir muzikai“. V., 1864 m., Nerlichas, Samuelis. „Pamoksley ir kozones ape smerte ant uziwojima“. Nitaujoj, 1864 m., Valančius, Motiejus. „Prade ir iszsiplietimas kataliku tikieima“. Wilniuje, 1864 m. ir pirmoji spaudos draudimo laikotarpio lietuviška knyga išleista rusiškais rašmenimis „Абецеле жемайтишкай-летувишка“. Вильнюе, 1864 m.

Lietuviškų spaudmenų uždraudimas buvo vienas iš carinės Rusijos valdžios žingsnių Lietuvoje, vykdamt rusinimo politiką. Ši reforma buvo planuojama jau anksčiau. Uždraudus

lietuviškas raides, bandyta leisti leidinius rusiškais spaudmenimis. „Lietuviškoji enciklopedija“ nurodo, kad “per visą 40 m. laikotarpį pasirodė 54 leidiniai rusų raidėmis, kurių didesnė pusė išleista pirmame spaudos draudimo dešimtmetyje” [2, p. 334]

Be minėtos “Абецеле жемайтишкай-летувишка” , К. Ремкаус bibliotekoje yra dar dvi, tik šiam laikotarpiui būdingos, knygos rusiškais rašmenimis, „graždanka“. Tai 1865 m. Vilniuje išleista M. Valančiaus „Кантычкась арба Книга гесмя парь Мотью Волончевски, вискупа, парвейзета ирь ишнауе ишспауста. Вильной ир Кречінскис, Jonas ir Ivinskis Laurynas Русишкай летувишкасись календорюсь анть 1868 мету“. Вильна, 1868 m.

Juozas Vileišis knygoje „Lietuvių spaudos draudimo laikotarpis“ rašo: „kaimo žmonės rusiškais raidėmis knygas griežtai atmetė, pavadinę jas „kirvukais“. Paprasti kaimo žmonės gyva ir lakia vaizduote įžiūrėjo rusiškame raidyne dvigubus kryžius, ikonų žvakutes, cerkvių bokštelių. Rusiškas raidynas atrodė jiems ne tik svetimas, bet ir priešingas katalikybei“. [3, p. 19]

Katalikų bažnyčia, patyrusi carinės Rusijos draudimus, spaudimą ir bandymus naikinti ją, pakilo į kovą su spaudos draudimu ir pastangomis įvesti graždanką. Pradžioje tai buvo raginimai paprastiems žmonėms nepirkti ir neskaityti knygų rusiškais rašmenimis, mokyti vaikus lietuviškai. Vyskupas M. Valančius davė pradžią spaudos draudimo pasipriešinimui. Jis parašė keletą tikibinio ir politinio turinio brošiūrų, organizavo nelegalią lietuviškos spaudos gamybą, pasitelkė knygnešius lietuviškų knygų platinimui.

Dėl spaudos draudimo sunykus tradiciniam Vilniaus lietuviškų knygų leidimo centrui, knygos buvo pradėtos leisti užsienyje. Lietuviams skirtos knygos buvo leidžiamos Mažojoje Lietuvoje, Rytprūsioje. Nuo 1874 m. lietuviškos knygos pradėtos leisti Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Metai	Tilžė	Bitėnai	Plymouth	Shenandoah	Chicago
1865-1874	7 kn.				
1875-1884	7 kn.				
1885-1894	63 kn.	7 kn.	30 kn.	2 kn.	4 kn.
1895-1904	143 kn.	25 kn.	42 kn.	55 kn.	60 kn.

Šioje lentelėje išskirti miestai, kuriuose leistų knygų, K. Remkaus kolekcijoje yra daugiausia. Kolekcijoje daugiausia knygų, leistų Tilžėje (220 kn.). Svarbiausios

draudžiamosios lietuviškos spaudos leidėjos Tilžėje buvo O. van Mauderodės, J. Šenkės (Shoenke), J. Reilenderio, E. Jagomasto ir kt. spaustuvės, garsi M. Jankaus spaustuvė Bitėnuose. Visų šių spaustuvių leistų knygų yra ir K. Pemkaus kolekcijoje. Lentelėje neišskirti miestai, kuriuose leistų knygų yra po vieną ar kelias, tai Klaipėda, Priekulė, Šilutė, Ragainė, Varniai, Scranton, Pa., Baltimore, Brooklyn, Waterbury, Pitsburg, New York, Krokuva ir kt.

Iš kolekcijoje esančių lietuviškų knygų, spausdintų JAV, pirmąją spausdintos Plymouth'e, Shenandoah'e ir Chicagoje. K. Pemkaus kolekcijoje yra 72 spaudos draudimo laikotarpio knygos, išleistos Plymouth'e, 57 knygos išleistos Shenandoah'e ir 64 knygos išleistos Chicagoje. Daugiausia knygų, išleistų Plymouth'e, išspausdintos Juozapo Paukščio (tai pirma stipri lietuvių spaustuvė Amerikoje), „Vienybės lietuvininkų“ ir „Susivienijimo lietuvių Amerikoje“ spaustuvėse.

Shenandoah'e lietuviškas knygas 1885-1904 m. leido V. Šlekio (V. Stagaro), „Garso Amerikos lietuvių“, „Lietuwiszkojo balso“, „Žvaigždės“ spaustuvės. Chicagoje knygos buvo leidžiamos „Lietuvos“, „Kataliko“ spaustuvėse. Mahanoy City lietuviškas knygas leido D.T. Boczkauskas.

Žymūs lietuviškų knygų leidėjai Amerikoje buvo Mykolas Tvarauskas, Augustinas Zeytzas (Zaicas), Jonas Šliupas, Juozas Paukštys, Aleksandras Burba, Domininkas T. Bačkauskas, Antanas Milukas, Antanas Olšauskas, Petras Mikolainis ir kiti.

Kolekcijoje yra kelios knygos, kurios spaudos draudimo laikotarpiu buvo išleistos Rusijoje. Šios knygos yra oficialūs bandymai leisti knygas lietuvių kalba. „Lietuvių rašto legalus įsileidimas į mokslo veikalus pramušė šiokią tokią spragą lietuvių spaudos draudimo sistemoje“ rašo prof. V. Merkys. [1, p. 105] Tai 1880-1881 m. Kazanėje išleisti A. Juškos „Lietuviškų dainų“ tomai ir Imperatoriškos mokslų akademijos Petropylėje 1883 m. išleistos A. Juškos „Lietuviškos svotbinės dainos“, Volteris, Eduardas. Lietuviška chrestomatija, Sankt Peterburge, 1903-1904 m. K. Pemkaus bibliotekoje yra Kazanės universiteto profesoriaus lenko Jano Baudouin de Courtenay, dėjusio pastangas išleisti A. Juškos knygas lietuvių kalba, knyga „Kwestya alfabetu litewskiego w państwie Rosyjskiem i jej rozwiązanie“, išleista Krokuvoje 1904 m. Knygoje nagrinėjama lietuvių kalbos ir Lietuvos istorija Rusijos imperijos sudėtyje.

Spaudos draudimas buvo skaudus smūgis lietuvių kultūrai, pristabdęs lietuviškų knygų leidybą, įtakojęs jų tematiką. „Rusų supratimu, lietuviams reikia tik trijų knygų: elementoriaus, kalendoriaus ir katekizmo su maldaknyge“ rašo J. Vileišis. [3]

Teminė struktūra

Metai	Religija	Grožinė lit.	Visuom. mokslai	Istorija	Kalbotyra ir filologija
1865-1874	9	4			
1875-1884	12	9	2		
1885-1894	35	42	39	11	
1895-1904	66	148		38	19

Panagrinėję teminę šio laikotarpio knygų sudėtį K. Pemkaus bibliotekoje matome, kad religinės literatūros yra 122 knygos, grožinės literatūros 203 knygos, visuomenės mokslų literatūros 41 knyga, istorijos mokslų – 49. Kolekcijoje yra 32 knygos, priklausančios taikomųjų mokslų, medicinos ir technikos skyriams, 19 knygų iš kalbotyros ir filologijos, 13 kalendorių leistų 1895-1904 m. Po keletą knygų priskiriami kitiems čia nemintiems Universalios dešimtainės klasifikacijos skyriams. Peržvelgus Jungtinėse Amerikos Valstijose leistas knygas, matome ne tik maldaknyges, giesmynus, teologinius veikalus. Galima išskirti elementorius, kalbos ir literatūros vadovėlius, žodynus, grožinę literatūrą (dramos veikalai, vertimai ir kt.), atsišaukimus, įvairių draugijų įstatus, konstitucijas. Buvo leidžiami istoriniai veikalai: darbai apie Lietuvos istoriją, JAV istoriją, lietuvių gyvenimo JAV apžvalgos. Neužmiršti tautosakos, dainų rinkiniai, kalendoriai.

Nagrinėdami spaudos draudimo laikotarpio leidinius K. Pemkaus bibliotekoje, galime atkreipti dėmesį į knygų formatą ir apimtį. Buvo leidžiami nedidelės apimtys leidiniai (vidutiniškai nuo 12 iki 80 psl.). Savo dydžiu skiriasi maldaknygės, giesmynai (vidutiniškai nuo 400 iki 992 psl.). Vyrauja nedideli formatai (apie 15 cm).

Kalbant apie spaudos draudimo laikotarpį, negalima nepaminėti kontrafakcinių leidinių. Kontrafakcija tai neteisingas leidinio spausdinimo vietas, laiko ir turinio nurodymas, turint tikslą ką suklaidinti. [4, p. 417]

1865-1866 m. Prūsijoje buvo perspausdintos kelios senos maldaknygės, paliekant jose senas spausdinimo vietas, datas, net cenzūros leidimus. Kad knygas būtų lengviau platinti Rusijos valdomoje Lietuvoje, leidėjai ėmė klastoti metrikas. Kontrafakcines knygas leido J. Zavadskis, turėjęs leidimą parduoti iki 1864 m. leistų knygų atsargas. Todėl dažni kontrafakcinių leidinių duomenys yra Vilnius, J. Zavadskio spaustuvė. Spausdinant knygas Tilžėje, Bitėnuose leidimo vieta buvo nurodomas Vilnius, Londonas. Sutinkami ir kiti kontrafakciniai duomenys.

Dr. K. Pemkaus bibliotekoje yra nemažai kontrafakcinių leidinių. Turime ir lietuviškų kontrafakcinių leidinių šaltinį J. Angrabaičio “Suskaita arba statistika visų lietuviszkų knygų atspausių Prususe nu 1864 metų iki 1896 metų”, išleistą Tilžėje 1897 m.

IŠVADOS

1. Dr. K. Pemkaus bibliotekoje esantys spaudos draudimo laikotarpio leidiniai yra dalis to meto spaudos produkcijos ir atspindi bendras tendencijas. Turime galimybę juos pažinti ir tyrinėti.
2. Dr. K. Pemkaus kolekcijoje sukauptas įvairiose šalyse leistų leidinių rinkinys yra savotiška knygnešystės tąsa ir svarbi lietuviškos spaudos išsaugojimui.

Literatūros sąrašas

1. Merkys V. *Knygnešių laikai*. 1864-1914. V., 1994.
2. *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 28. South Boston, 1963.
3. Vileišis J. *Lietuvių spaudos draudimo laikotarpis*. Bad Woersfshofen, 1974.
4. *Tarptautinių žodžių žodynas*. V., 1969.